

BÁN IMRE: ESZMÉK ÉS STÍLUSOK

Irodalmi tanulmányok, Bp. 1976. Akadémiai K. 275 1.

A félévszázados tudós-munkásságot ünneplő megemlékezések, a *Studia Litteraria* különszáma részletesen elemezték Bán Imre professor gazdag életművét, rámutattak enciklopédikus tudásanyagára, érdeklődési körének sokrétűségére és mélységére, európai tájékozottságára és tanulmányköteteinek arra a legnemesebb tulajdonságára, hogy monográfiái és szintézisei „egyszer s mindenkorra feleslegessé teszik az őket megelőző szakirodalmat” (Klaniczay T.). Az előttünk fekvő *A Karthausi Névtelen műveltségével* (Irodalomtörténeti füzetek 88.) csaknem egyidőben megjelent tanulmánykötet is ékesen bizonyítja, hogy Bán Imre irodalomtörténeti érdeklődése a középkortól egészen Kazinczy neoklasszicizmusáig terjed, melyen belül elsősorban az egyes korstílusok, poétikák mibenléte és az ezekkel egyidejű régi magyar szellemi élet kérdései izgatják, és ez utóbbi téma mélyén a tudós szintén félévszázados, Gyöngyöshöz, Egerhez, Debrecenhez fűződő őszinte vonzalma, szenvedélyes egzaktuság-igény, mély forráskritikai és könyvtártörténeti érdeklődés is rejlik. A tanulmánykötet nagy érdeme és tanulsága a manapság kevésbé általános műgond és igényesség, amellyel a szerző az utóbbi évtized tudományos eredményeiből válogat. Bán Imre válogatása ugyanis igen szigorú rostálással történt: a kötetben csak azokat a régebbi tanulmányokat találjuk, melyek megjelenési helyük és idejük miatt egyre nehezebben hozzáférhetőek (Mélius Juhász Péter *Herbáriumának* előszava, Prágay *Fejedelmeknek serkentő órája* elemzése, Kazinczy képzőművészeti klasszicizmusának vizsgálata, Comenius és a magyar szellemi élet kapcsolatát megvilágító tanulmány), és melyek esetében valóban indokolt, hogy a teljesen új, elsőközlésű írásokkal (az Ariosto és az Apáczai-tanulmány első közlés, míg a Balassi platónizmusát elemző dolgozat a *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, Firenze, 1973. c. kötetben megjelent olasz cikk teljesen

átdolgozott változata) és a nagy korszakelemző írásokkal egységben álljanak a régi magyar irodalomtörténet kutatóinak rendelkezésére.

Így állt össze ez a nagyon értékes könyv, mely tökéletesen tükrözi Bán Imre irodalomtörténeti vizsgálódásainak fő irányait és módszereit. A szerző szinte mindig az általános irodalomelméleti kérdések tisztázásától jut el az egyes művek elemzéséhez, a nagy európai korstílusok vizsgálatától a régi magyar irodalomtörténet folyamatainak és jelenségeinek számbavételéhez. Legtöbbször évtizedes kutatások érlelik a szintézist, így a reneszánsz és barokk irodalomelmélet európai távlatú elemzése vezet el a régi magyar poétikatörténet ezideig első szintéziséhez, az *Irodalomelméleti kézikönyvek a XVI–XVIII. században* c. kismonográfiához (Irodalomtörténeti füzetek 72.). Jelen kötet pedig összegyűjtve Bán olasz reneszánszszal foglalkozó tanulmányait, azzal az újdonsággal is szolgál, hogy a szerzőt a magyar italianisztika egyik legnagyobb képviselőjének mutatja be, akire az utóbbi évek tragikus veszteségei után a magyar tudományak igen nagy szüksége van, olyannyira, hogy nem túlzott a kritika elvárása, hogy Bán Imre egy önálló Dante-pályaképpel és Színjáték-kommentárral tetőzze be gazdag filológusi munkásságát.

Az *Eszmék és stílusok*-at – mint a szerző egész munkásságát – a nagy stílusirányok, korszakok vizsgálatának és a magyar irodalom világ-irodalmi kötöttségeinek szintetikus egységben való érzékeltetése jellemzi. A felszabadulás utáni modern magyar korstílus-kutatás tulajdonképpen az ő húsz évvel ezelőtt a *Filológiai Közönyben* megjelent tanulmánya, majd ezt követő, a Gondolat Kiadó korstílus-sorozatának első darabjaként megjelenő és az azóta már három kiadást megérő *A barokk* c. válogatása kezdett meg. Jelen kötetében mintegy összefoglalja és újjáértékeli az irodalmi stílusok kérdésében korábban elfoglalt

álláspontjait. Rámutat, hogy az irodalomtudományak mindenképp szüksége van a korstílus fogalmára, hisz a stílusértékek az egyes korokban és az egyes művek esetében meghatározó erővel rendelkeznek és így a magyar irodalom periodizálása szinte lehetetlenné válna a reneszánsz, manierizmus, barokk terminusok használata nélkül. A kötet írásainak tanúsága szerint Bán Imre a korstílust a „társadalom önkifejezésének” tartja és ilyen értelemben nem érez különösebb törést vagy élesebb átmenetet a manierizmus és barokk, barokk és klasszicizmus között.

Az egységes irodalomelméleti, korstílusokra koncentráló szemlélet határozza meg a kötet szerkezeti felépítését is, melyben az olasz reneszánsz tanulmányokat a Cinquecento irodalomelméletét meghatározó elemzés követi, majd csak ez után kerül vallatorra a magyar manierizmus, barokk, és a XVIII. század végi sajátos, Kazinczy képviselte magyar klasszicista irodalom stílusa. Talán épp a tudatos koncepció, a tanulmányok egymásra épülése indokolta volna egyrészt a viszonylag ismertebb tanulmányok (A barokk, Rimay manierizmusa) felvételét, másfelől a világ-irodalmi tanulmányok egységesebb egymás mellé rendezését. Mert például a Mélius Juhász Péter Herbáriumát bemutató írás törést jelent az Ariosto Orlando Furioso-ját és az olasz reneszánsz irodalomelméletét tárgyaló elemzések között, hasonlóképp zökkent ki az egyébként nagyon értékes Comenius-tanulmány a Prágay-fordítással kezdődő magyar manierista stílus egységes tárgyalásából, melyből erősen érződik a húsz évvel korábban írt Rimay-kritika, azóta már minden bizonnyal átértékelt változatának hiánya.

Az 1965-ös Dante-évforduló ünnepi kiadványai és az összes művek megjelenése után Bán Imre a Tiszatájban módszertani tanulmányban összegezte egy új magyar Dante-kommentár kívánalmait (kár, hogy ez az írás is hiányzik a kötetből), hogy nem lehet immár kitérni a feladat alól, hogy Dante Komédiáját „eszmeileg és történetileg az eddiginél behatóbban magyarazzuk”. Bán az egyes költői részek, epizódok behatóbb művészi-lélektani megvilágítását sürgeti és kiemeli, hogy tömören összefoglalt tanulmányokkal kell segíteni a magyar olvasót Dante kora gondolkodásmódja és műveltségi viszonyai, érzésvilágának megragadásában. Erre nyújt példát a szerző itt megjelent két Dante-tanulmánya. A *Dante és a joachimizmus* kapcsolatát elemző dolgozat az európai joachimizmus-kutatás legújabb eredményei

(Tondelli) alapján közelít Dante és Gioacchino da Fiore kapcsolódásának kérdéséhez. Bán elfogadja a háború után meginduló új kutatások feltevéseit, hogy Dante valóban láthatta a Liber figurarum valamelyik példányát, és abból eszméket és költői képeket meríthetett. A Gioacchino da Fiorét és Dantét összekapcsoló Komédia-részletek elemzése során arra a következtetésre jut, hogy Dante esetében a joachimizmusnak csak etikai-politikai értelmű befolyásáról beszélhetünk. A Divina Commedia nem az apokaliptikus jóslatokat tükrözi, hanem Fra Dolcino történeti felismerését, hogy az emberiség történetének új távlatra van kibontakozóban. Dante, akárcsak Gioacchino da Fiore, a világ erkölcsi megújulását várta és kívánta elősegíteni költői művészetével. Dante – Bán szerint – nem teológiai szempontból érezte a spiritualista mozgalom hatását, épp ezért „Dante joachimizmusáról beszélni csak akkor érdemes és hasznos, ha rámutatunk az átvett eszmék funkciójára”, s így a Komédia interpretációjakor az esetleges átvételek elemzésekor „csak a felhasznált eszmék és a költői képek művészi értéke fontos”.

Míg a Dante joachimizmusát elemző tanulmány egy új átfogó korrajz egyik építőkövének tekinthető, addig a *Dante Ulixese* az új szellemű Dante-kommentár módszertani és kritikai előképének. Bán Imre értelmezésében az Ulixes-történet nem több „a középkor eszmevilága szerint felfogott exemplumnál”. Ez a megállapítás nemcsak a De Sanctist követő kritikának az antik hőst a reneszánsz humanizmus képviselőjeként bemutató romantikus megközelítéseit, hanem egyúttal a régi magyar irodalomtörténeti kutatás egyik kedvelt tételét, a magyar későreneszánsz utazási irodalmat Janus Pannoniuson át Dantéhoz kötő illúzióit is erőteljesen megkérdőjelezi. Bán szerint Dante, az udvari ember, Ulixesben elsősorban nem az utazót, hanem a hamis tanácsadó bűnhődését akarta bemutatni, és ezért az állítólagos reneszánsz Ulixes-képből csak annyit hajlandó elismerni, hogy Dante az isteni világrénddel és a gondviselés szabta határokkal való szembeállításán túl „csodálatos remekbe formálta az emberi nagyság pátoszatát” is, és így „az Inferno csillag-talan félhomályában az emberi nagyság fényei villannak fel”.

Amennyire elővigyázattal kezeli Dante esetében a XIII–XIV. századra vonatkoztatva a reneszánsz kategóriáját, olyan egyértelműen vállalja Bán *Ariosto Orlando Furioso*-ját a virágzó

reneszánsz stílus eszményi megvalósulásának az Eckhardt Sándor és Szauder József tanulmányai után szinte meghatározó fontosságú Ariostot tanulmányában. Véleménye szerint Ariosto „humanista” stílusa alapvetően meghatározta az eposz témaválasztását és tartalmát, melyeken keresztül a költő az ember testi és lelki értékeinek, a szerelem minden formájának teljes bemutatására törekszik. Az elemzés Ariosto „két Vénus kultuszát” és az eposz alapvetően utópikus jellegét a költőt körülvevő társasági környezetből magyarázza. Ahogy Dante esetében kizárja, úgy hangsúlyozza most Ariosto költeményében a nagy földrajzi felfedezések költészetet inspiráló hatását, Astolfo utazásait pedig egyenesen „tréfás geográfiának” nevezi. A tanulmány talán legértékesebb része a költemény festői és zenei karakterének kimutatása. Bán Imre az Orlando Furioso stílusának legjellegzetesebb vonásaként a látvány fejlődésének szándékát mutatja fel, mely Olimpia leírásában tetőzik, ahol is „a jelenetet erotikus tónusa ellenére a platonizmus lehellette lengi körül”. A szerző hangsúlyozza, hogy az eposz belső struktúrája kiválóan alkalmas arra, hogy Ariosto szabadon kibontakoztathassa spontán ihletét, melynek következtében a mű alapvetően lírai hangnemet kap és „egy óriási szimfóniához hasonlít, amelynek különböző témái a harmónia rejtélyes, de mindig érthető törvényei szerint kapcsolódnak”.

A következő olasz vonatkozású tanulmány *Az olasz reneszánsz irodalomelmélete* c. antológia (Akadémiai Kiadó, 1970, szerk.: Koltay-Kastner Jenő) poétikatörténeti bevezetője, mely bizonyos mértékben a korábbi barokk tanulmány folytatása (olyannyira, hogy a két válogatásban több szerző egyformán szerepel Speroni, Robortello, Castelvetro, Tasso). Bán Imre koncepciójában az Arisztotelész ihlette olasz irodalomelmélet tulajdonképpen csak a manierizmus korában bontakozik ki, és sajátosan a barokk irodalmi gyakorlatának megalapozására szolgál. *A reneszánsz irodalomelmélete* c. tanulmányhoz kapcsolódik az új Balassi-dolgozat európai platonizmust feltérképező bevezetése és a két magyar poétikai munkát bemutató elemzés (*Károlyi Péter és Losontzi István poétikája*), valamint a magyar manierizmus, illetve barokk prózastílusról írt két tanulmány.

Már a *Fjedelmeknek serkentő óráját* elemző Prágay-tanulmányban megtalálható Bánnak az a törekvése, hogy a magyar manierizmust a korabeli udvariság kifejezési módjának tartsa. Ilyen értelemben Rimay esetében csak az arisztok-

ratikus környezet számára használt „fentebb stíl” nevezhető manieristának, ahol a prózastílust az intellektuálisan kiszámított retorikus figurák ügyes alkalmazása és a lírai képszerűség eluralkodása határozza meg. *A magyar manierista irodalomról* írt tanulmány három csoportra bontja a magyar manierista irodalmat, melyek egyikébe besorolja Pázmány korai irodalmi munkásságát is, különös tekintettel az *Őt szép levélre*. Balassi esetében azonban most is kétségbe vonja, hogy a „stilisztikai és verstechnikai kiteljesedés” elegendő bizonyíték lenne az 1589 utáni korszak manierista megítéléséhez, annak ellenére, hogy a magyar irodalmat erendően európai látószögéből megítélő kutatók (Gömöry Gy., A. Di Francesco) egyértelműen hangsúlyozzák Balassi kései lírájának manierista válságjeleit, sőt később, a tanulmány végén maga Bán is „számos tartalmilag és stilisztikailag igazán manierista” Balassi-verset említ (180. l.). Abban viszont feltétlenül igaza van, hogy a versszerkezet felbomlása nem bizonyít, hisz a magyar nyelvű reneszánsz irodalom alkotásai közül valóban csak kevés mondhat magának harmónikusán kiegyensúlyozott szerkezetet, és a korábbi Ariostot tanulmány bizonyította, hogy a virágzó reneszánsz stílus főműveként értékelt Orlando Furioso is a francia lovagi epika laza szerkesztési technikáját alkalmazta. A tanulmány lezárásban a szerző a magyar és a lengyel manierizmus közös „elkészíttségét” közép-európai sajátosságként értékeli és ezzel a feltételezéssel meghatározza a további összehasonlító jellegű manierizmus-kutatások irányát is.

A magyar barokk próza változatait felmérő tanulmány Bán Imre kétévtizedes barokk kutatásainak legfrissebb eredményeit összegzi. Megállapítja, hogy „magyar nyelvű barokk prózánk túlnyomó többségében leginkább az olaszos modor, a manierizmus továbbfejlesztett örökségének” tekinthető, melyben a bonyolítás mellett leghatározottabban a „bibliás stílus-hagyomány” jelenléte állapítható meg. A szerző egyúttal figyelmeztet a történeti stílusvizsgálat buktatóira is: „míg szinte csalhatatlanul meg lehet állapítani egy-egy szöveg barokk voltát, annál bizonytalanabb az egyes stílusjegyek szabatos körülírása, és csakis a retorikai és stilisztikai eszközök használatának mértéke, a bennük megnyilvánuló művészi szándék dönthet arról, vajon reneszánsz, manierista, barokk, rokokó vagy klasszikus stílusról beszélünk-e”. Koltay Kastnerrel megegyezően a magyar seicento modor kezdeményezőjének Bán Imre is Lépes

Bálintot jelöli meg, és összeveti Lépes mondatstílusát Pázmányéval. Részletesen foglalkozik Tesauro magyarországi hatásával, a halotti prédikációk és a patetikus-publicisztikai írások stílus-tényezőivel. A Faludtitól Petőfiig húzódó magyar irodalmi népiesség előzményének a magyar barokk próza naturalista, köznyelvi elemeit tartja, míg az erdélyi emlékiratok személyes jellegű elbeszélő stílusából vezeti le Mikes Kelemen „bájos magyar rokokóját”.

A világirodalmi és korstílus tanulmányok mellett a kötet Janus Pannoniustól Csokonaiig és Kazinczyig kíséri végig a régi magyar szellemi élet jelenségeit. Részletesen elemzi *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány* kapcsolatát Károlyi Péter verstanától a Janusnak tulajdonított Romulidae Cannas epigrammáig, mely Bán Imre szerint „a legszebb hazafias epigrammáinkkal vetekszik és nem lenne méltatlan Janus géniuszához”. A *Mélius Juhász Péter* tanulmány az „áros tőzsér” város szigorú püspökének fűvészkönyvére hívja fel a kutatók figyelmét, melynek természeti megfigyeléseiből, betegségeleírásaiból és tanácsaiból „sokkal több megértés, humanista együttérzés árad, mint bármely írásából”, és így „némi színesíti Mélius Péter oly vígasztalanul komornak tűnő szellemi portréját”. *Balassi Bálint platonizmusát* elemezve korábbi könyvtári és helytörténeti kutatásainak eredményeire támaszkodva feltételezi, hogy Balassi ismerhette mind az Il Cortegiano-t, mind Bembo Gli Asolani-ját. Az „Engemet régolta...” kezdetű vers elemzésével pedig meggyőzően cáfolja Waldapfel korábbi kételkedésének jogosságát Balassi Petrarca-ismereteit illetően, és Balassi Bálintot a XVI. századi Itálián kívüli petrarkizáló platonista költészet legnagyobb képviselőjeként értékeli.

Két tanulmány foglalkozik a régi magyar szellemi élet a szerző szemében talán legkedvesebb alakjával, *Apáczai Csere Jánossal*. A Comenius magyarországi hatását felmérő tanulmány még a nagymonográfia idején készült, míg a most első közlésű írás a cambridge-i egyetem könyvtárában nemrégiben megtalált doktori értekezés ürügyén született. Comenius Apáczaira gyakorolt hatását Bán a magyar enciklopédista Comenius-szal rokon eszmevilágában véli megtalálni, de hangsúlyozza, hogy a bölcselő Apáczai Descartes hatásának termékeny befogadásával túlhaladta mesterét. *Losontzi István poétikájának* a kései magyar barokk költészetre gyakorolt hatását elemezve Bán meggyőzően bizonyítja Losontzi prozódiai elveinek érvényesülését az ellenfél Ráday és Kazinczy verstecknikájában,

másrészt igen nagy jelentőséget tulajdonít a XVIII. század végén virágzó későbarokk alkalmi költészetnek, mert szerinte „ebből az iskolásbarokk poézisből bontakozott ki Csokonai poétikai talentuma is”. Ennek a Kazinczy által lenézett, a barokk formákat továbbfolytató alkalmi lírának melegágya épp a Csokonai által is gyakorolt kéziratos *debreceni diákirodalom* volt, és a sajátos debreceni irodalmi jelenséget elemző tanulmány összegzése szerint ez az irodalom semmiképp sem elhanyagolható mozzanat a magyar irodalmi népiesség kifejlődésében és nem egy klasszikus XIX. századi mű megszületésében (Ludas Matyi, Bolond Istók, Nagydíai cigányok).

Az 1960-ban keletkezett Kazinczy-tanulmány Bán Imre korstílus kutatásainak időbeli végpontját is jelzi. A tanulmány Kazinczy Ferenc képzőművészeti alapon nyugvó klasszicizmusát elemzi, a Kazinczy-Desseffy levelezés számbavételén keresztül bizonyítja, hogy a széphalmi mester klasszicizáló ízlése azzal a képzőművészeti szemléleten alapuló ízlésáramlattal rokon, „amelyet Winckelmann, Mengs, David és Barthélemy nevével jelezhetünk”. Így Kazinczy egyértelműen annak az európai neoklasszicizmusnak lesz magyar képviselője, mely „a romantikáig nagyjából egységes európai irodalom utolsó ízlésváltozata” volt. Utólag visszatekintve erre a tanulmányra, megállapítható, hogy ez az elemzés nagymértékben hozzájárult a magyar XVIII. századi irodalom új szempontú vizsgálatának kibontakozásához, amely Szauder József tanulmányaiban éri el szintézisét.

Az *Eszmék és stílusok* fényében mindenképp elmondható, hogy Bán Imrere ic érvényes a megállapítás; ő is „az európai mérték egyik nagy alakja”, aki irodalomtörténeti vizsgálódásaiban nem képes és nem is kívánja a magyar és a világ-irodalmi komponens elkülönítve szemlélni. Az Ariosto-tanulmány az olasz szerzőt minduntalan Janus Pannonius tudós stílusával veti össze, a reneszánsz poétika síró nő témája pedig azonnal Balassira emlékezteti. Könyvtártörténeti kutatása alapján bizonyítja Balassi és Bembo kapcsolatát, Guevara és Tesauro műveinek kiterjedt magyarországi ismeretét, és ez az igen széles tudásanyag a legapróbb felfedezésekig is elvezet. Így talál rá a XVI. századi irodalomelméleti kézikönyvek vizsgálata során Károlyi verstanában Janus Pannonius néhány hexameterére, Losontzi István költői idézetgyűjteménye elemzése során pedig az antik toposzban mutatja ki a Kodály népi gyűjtése által közismertté vált népdal (El kéne indulni, Meg kén házasodni) eredeti forrását,

melyhez hozzáfűzi: „Nincsen minden tanulság nélkül az a megállapítás, hogy ezt a ma »töményen népiesnek« érzett életbölcsest a XVIII. század derekán latinul iskolakönyvekben tárgyalták.»

A szerző a tanulmányokba foglalt hatalmas tudásanyagot bámulatos érzékkel, kifinomult szépirói stílussal adja elő. Néhány sorban képes megragadni és összefoglalni a magyar irodalomtörténet legbonyolultabb jelenségeit, és olyan színesen mutatja be a XVI–XVIII. századok rég elfeledett tudós munkáit, hogy még a korral közvetlenül nem foglalkozó olvasó is kényszerrel érez a művek megismerésére.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti Julow Viktor. Költemények I. 1785–1790. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta: Szilágyi Ferenc. Bp. 1975. Akadémiai K. 697 l.

Még a mi költészetünk emlékeinek hányódását is ismerve is megdöbbentő, hogy 1772 utáni poétáink hagyatéka közül Csokonai Vitéz Mihályé mennyire szétzilálódott. Épp ezért, ha a filológusnak igazán szívéhez nőtt az egykori vagabundus diákköltőből nemzeti klasszikussá nőtt alkotó, nem lehet meghatottság nélkül méltatnia azt a lelkes és kitartó kutatást, amellyel tudományunk az utóbbi 25–30 év alatt igyekezett Csokonai műveit megbízhatóan összegyűjteni, megszabadítani az apokrif kortársi és későbbi szövegektől, s az így kialakult anyagot esztétikai és irodalomtörténeti szempontból korszerűen értékelni. (Még költői nyelvi eszközeit is olyan gondal vizsgálta és vizsgálja nyelvészeink, amilyenre korábban sohasem nyílt mód.) Most pedig kivált érthető a recenzens megilletődöttsége, mikor végre-végre megjelent a régóta vajdúdó kritikai kiadás – az alábbiakban: kk. – első kötete, az egész sorozathoz s a rögtön közötti versekhez tartozó elvi és módszertani bevezető és kiadás-, sőt tudománytörténeti tanulmányokkal, ill. a szövegekhez fűzött jegyzetekkel. Ám ne hallgassuk el azért azt se, amibe a türelmetlen Csokonai-rajongó olvasók alighanem nehezen törődnek bele: hogy a várva várt kötet – az 5-től a 73. lapig – csak a halhatatlan debreceni költőnek 1785 és 1790 közt, azaz 12 és 18 éves kora közt alkotott magyar és latin verseit tartalmazza. A 75-től a 688. lapig – szemgyötrően apró és tömör szedéssel – az

Bán Imre tanulmánykötete a bizonyíték, hogy az igazán felkészült tudósoknak nem kell félnie, hogy olvasóját valamifajta „filológiai gályapadhoz” láncolná, a kötet írásai mindenki felé tárják, hogy „az irodalom és a művelődéstörténet kutatója nem mellőzheti azt a munkát sem, hogy a mától nagyon messze fekvő századok szellemi életét is feltárja”, és megérti őt az olvasó, „ha él benne – Babits Danteről mondott szép szavaival –” a Gondolat türelme és izgalma.”

Sárközy Péter

említett elméleti-történeti anyag s a között 87 vers jegyzetei következnek. Ez a kk.-aink sorában szokatlan arány – vagy inkább aránytalanság? – pedig nyilván egy kissé riasztó lesz a nem szigorúan tudós érdeklődők szempontjából. És még e kevés verset se 1973-ban, Csokonai születésének kétszázadik fordulójakor bocsátottuk közre, hanem csupán 1975-ben, halála 170. évfordulójának ünnepségeire – holott a kk. hivatalos előkészítését az első kijelölt sorozatszerkesztő, néhai Juhász Géza professzor már 1951-ben megindította, s melléje egy-kettőre olyan filológus munkatársaik is csatlakoztak, mint Pukánszky Kádár Jolán vagy a Csokonai-emlékek kiadója: Vargha Balázs.

De a recenzens foglalkozzék inkább a nagy-nagy tudományos értékű könyvnek a pozitívumaival! A kk.-okat irányító Textológiai Bizottságnak sok éven át volt tagjaként úgyszólván elég közelről láttam a Csokonai-sorozat-elkészítését késleltető körülményeket: hogy az első előkészítő munkálatok részben még más elvek (és tervek?) szerint haladtak; hogy a különböző kutatóhelyeken végzett vizsgálódást sokáig nemigen lehetett teljesen összehangolni, s így pl. nem minden munkatárs jutott hozzá a fontos előtanulmányokhoz, kéziratokhoz és fényképmásolatokhoz. Közben pedig egyre újabb felfedezések tették részben időszerűtlenné a korábbi ismereteket, fõltvéseket (kivált a kéziratok autográf voltát s a művek eredetiségét, ill. sor-

rendjét illetően). A munkatársak körében jelentkező váratlan akadályok egy részét – mint a más irányú lekötöttséget, betegséget, korai halált – természetesen semmiképp sem lehetett elhárítani; még a kisebb-nagyobb tervezésembeli botlásokkal, elmaradásokkal, személyi sűrűlódással is kénytelen-kelletlen meg kellett békülnünk, hisz effélék olykor más szerzőink kk.-át is zavarták ideig-óráig. – De azt is megfigyelhettem, hogy a késedelem bizonyos tekintetben haszonnal is járt. Így utóbb az időközben elért, ilyen mértékben szinte elképzelhetetlen eredményeket s az újonnan fölfedezett műveket is jól be lehetett építeni a kk.-ba. A Juhász Géza készítette kéziratot anyag az MTAK kéziratárába jutva, immár összességében rendelkezésükre állt a kiadóknak; s ugyanígy egy nagy sor más irat fotokópiája. Sőt azt is örömmel láthattuk, hogy Csokonainak közben megjelent, Vargha Balázs készítette népszerűbb és nagyobb kiadásai szintén sok újabb-legújabb eredményt érvényesítve segítettek a teljes és kritikai feldolgozásra készülő sorozatszerkesztőt és munkatársát. Amellett azt is számba kell vennünk, hogy ez utóbbiak – Julow Viktor és Szilágyi Ferenc – a Juhász Gézánál majd egy nemzedékkel ifjabbak kutatókedvével és energiájával, de már szintén egyre több értékes egyéni Csokonai-tanulmánnyal szereztek széles körű szakmai megbecsülést nevüknek – ezzel is fölkészülve a nagy döntőre: a kk. sikeres megvalósítására.

A sorozatnyitó kötet anyagát nagyrészt összeállító Szilágyi Ferencre ez utóbbi különösen érvényes. Alig van filológiai folyóiratunk a Magyar Könyvszemléltől kezdve a nyelv- és irodalomtudomány közlönyeig és gyűjteményes kiadványaiig, de még az egyéb folyóiratok, a heti és napilapok megfelelő rovatait is ide vonva, ahol ne publikált volna szövegeket és új adatokat, szempontokat Csokonai autográf és másolt kéziratiról, a művek hitelességéről, időrendjéről – nem is szólva pompás átfogó szökinctanulmányáról (Cs. dunántúli tájszógyűjtése. Nyelvtudományi Értekezések 82. sz. Bp., 1974.), melyről folyóiratunk csak nemrég közölte Szathmári István részletes elismerő bírálatát (ItK 1976: 112–6).

A tudomány szempontjából ez első kötetnek nyilván „A Csokonai-textológia általános kérdései (Bevezetés a teljes kiadáshoz)” c. hatalmas (a tartalomjegyzékben II. jelzésű) része a legfontosabb. Főbb egységeinek részletességéről terjedelmük is tájékoztat: Rövidítésjegyzék (a jelzések magyarázatával): 77–89; Cs. műveinek kéz-

iratai: 90–188; Cs. helyesírása: 189–97; Cs. verseinek időrendi kérdései: 198–201; Cs. műveinek címjegyzékai: 202–46; Cs. verseinek daltalmai: 247–52; Cs. műveinek kiadásai: 253–316 (itt van lezárásul szerzőként Sz. F. névjelzése); Juhász Géza tervezett kritikai kiadása és „Cs. elegendes poétai munkái” c. kiadványa: 316–8; Jelen kiadásunk: 318–20 (a sorozatszerkesztő J.V. névbetűvel). – Az első rész, mint mondtam, szebb és olvashatóbb szedéssel a versek szövegét közli (5–73). A tartalomjegyzék szerinti IV. rész ennek jegyzeteit tartalmazza, elsőként a versek fő kérdéseire, a következő lépésekben: Cs. korai versei: 323–4; Keletkezésük: 325–6; A „Zöld-kódex” kérdései: 327–9; Az íráselemzés tanulmányai: 329–32; A Zöld-kódex korai verseinek időrendje: 332–6; A Zöld-kódex latin nyelvű versgyakorlatai: 336–8; A Zöld-kódexen kívüli korai versek: 338–40; A korai versek témái, időrendje és az iskolai poézisoktatás: 340–7; Kötetünk időrendje: 347–9; Tájékoztató szövegközlésünk helyesírásáról: 350–1. Csak ez után következnek a tulajdonképpeni részletes „Jegyzetek a költeményekről”: 353–637. (Átlagos menetük az egyes versekhez illően tagolódik, pl.: a kézirat; megjelenés; keletkezés; szövegekritika; tárgyi és nyelvi magyarázatok, a latin propositiók stb. magyaráztásával; verselés; esetleges zenei feldolgozás.) – Külön ki kell emelnem a jegyzetek elé fűzött kisebb képanyag pompás összeválogatását: javítatlan és ártírt eredeti verskéziratok; az első nyomtatásban megjelent versképe (1793-ból); a legkorábban tervezett, de meghiúsult Cs.-kötet fönmaradt nyomtatott borítója. (Azt viszont annál inkább furcsállom, hogy a tartalomjegyzékben római számmal megkülönböztetett négy résznek a valóságos szövegben *nincs* ilyen sorszáma, s a tartalomjegyzékbeli III. „egység” üres cím: új lapszám csak a IV. részhez van megadva.)

S most hadd cáfoljak rá arra az előítéletre, hogy az elvi bevezető tanulmányok egyáltalán nem lehetnek elég érdekesek a múlt iránt fogékony olvasónak. (Bevezetőmben én is csak arra akartam utalni, hogy a Költemények c. kötetben a verseket kereső szempontjából sokallom a fönmaradt kéziratoknak majd száz apróbetűs lapnyi ismertetését, a művek címjegyzékeiről szóló 45 lapot; stb.) A bevezetőnek némely mértékentül érdekfeszítő részletei önmagukban is fontos tudományos eredményekről tudósítanak. Ahogy pl. Szilágyi F. egyebek közt grafológiai úton igazolja a Zöld-kódex autográf voltát, amint elmagyarázza a Csokonai

korabeli kollégium poézisoktatásának módszerét, fokozatait, a Csokonai zsenyéiben kimutatható megfeleléseivel s a versek kronológiájára vonatkozó tanulságaival, amely módszeresen elénk vetíti a Csokonai helyesírásának fejlődésében megfigyelt három fázist s Kovács József és a Budai testvérek költőnkre tett hatását festi: az nekem bőven fölért egy-egy jó krimi izgalmaságával, s egyben igazi intellektuális örömet okozott. Ugyanígy szívesen tanultam a Csokonai-versek esetleges mintáit, verstani kérdéseit, helyesírását, dallamait érintő (s terjedelmükben is eléggé ökonomikus) tájékoztatásokból.

A kiadás alapelveit a Textológiai Bizottság a verseskötet gondozójának mintafejzeteit megvitatta, még 1967-ben meghatározta. (Nota bene, akkor még a teljes – hatkötetes – sorozat 1973 előtti megjelentetéséről volt szó!) Eszerint „a lehető pontos kronológia” lett a rendezés fő szempontja, tehát a Csokonaitól utólag tárgyi ciklusokba szedett versek sorrendi helyét egyenként, a gyűjtemények rendjétől függetlenül kellett kijelölni. E határozatoknak annak idején Kiss József bizottsági titkár folyóiratunkban ismertette: ItK 1967: 709. Ugyanakkor a bizottság – a kk.-ok régebbi elveivel, ill. gyakorlatával (vö. A m. klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata. Bp., 1962. passim) némileg szakítva – a zsenék „betűhív (eredeti helyesírású) közlése mellett foglalt állást” (uo.). Igaz, akkor még idegen kéz másolatának hittük a Zöld-kódexet; de minthogy utóbb ez is autográfnek bizonyult, csak még több oka volt Szilágyi F.-nek az eredeti helyesírás követésére. Ez természetesen nem jelenti a régi betűformák szolgai átvételét: az s, az ő, ű tehát akkor is mai alakjában jelenik meg, ha Csokonai még másként írta. S az is az 1967-i megállapodásból folyt, hogy a latin nyelven írt verseknek mai magyar prózafordítását a kötet szerkesztője a jegyzetekbe tegye. A latin vonatkozások értelmezésében nyújtott segítségét

Szilágyi F. köszönettel adózott külső szakértő tanácsadóinak (Borzák Istvánnak és Szepessy Tibornak); s rögtön itt jegyzem meg, hogy az egész kötet lektorának, Stoll Bélának segítségét ugyancsak hálás szavakkal nyugtázta művében. – A rövidítések feloldásában, az áthúzott vagy törölt, a kétes olvasatú stb. szövegdarabok húzásában könyvünk a kk.-ok legjobb hagyományait követi, s ebben is mintaszerűen gondos. (Magam nem foglalkozván soha Csokonai kézírataival, egész pontos egybevetést sajnos nem végezhettem).

Egészében véve tehát Csokonai-kutatásunk eddigi nagy eredményei, nem kis mértékben a kötet készítőjének egyéni sikerei pompásan tükröződnek a kk. első darabjában. Jogosan lehet rá büszke a magyar filológia. Az ismertetésem elején jelzett késés, ill. a könyv tartalmában szemet szűrő terjedelemmegosztás szokatlansága természetesen annál kevésbé lesz bántó, mennél gyorsabban követi egymást immár a többi kötet, s mennél jobban igazolják ezek az itt megadott alapelvek és ismeretek szükségességét és helyességét. (Végére van olyan modern kk.-unk is, amelynek közlési módja, az egyes művek részleteiről vallott álláspontja stb. „menet közben” jócskán módosult!) Elsősorban persze a Költemények sorozat sürgős folytatását várjuk. Mert bármennyire meglátszanak is az oroszlánkormók az itt közölt iskolai versgyakorlatokon, a költő további kifejlődését és igazi nagyságát csak az 1790 utáni remekek fogják szemléltetni. És attól tartok, hogy ha az ezekhez fűzött irodalomtörténeti-esztétikai-nyelvi tanulmányok és magyarázatok még ennek arányában kiterébélyesednének, akkor kötettségben is, határidők dolgában is beláthatatlanul messze kerülnénk az eredeti tervektől. (Ami persze akkor sem jelentené azt, hogy tudományunk semmit sem nyerne vele.)

Tompa József

ÚJ SZÍNHÁZTÖRTÉNETI KIADVÁNYOK

Szilágyi Pál emlékezései. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bódis Mária. Bp. 1976. Színház-történeti Könyvtár 3.; Gróf Széchenyi István: Magyar játékszínről. Faksimile kiadás. Az utószót és a jegyzeteket Belitska-Scholtz Hedvig írta. Bp. 1976. Színház-történeti Könyvtár 4.; Enyedi Sándor: Déryné erdélyi színpadokon. Kritérium K. Bukarest, 1975. 153 l.

Néhány éves megtorpanás után ismét kiteljesedőben van a Magyar Színházi Intézet és Múzeum publikációs tevékenysége. Miközben folytatódik – hatvanadik darabján túl – az éves

színházműsorokat, szerep- és rendezői katalógusokat közreadó Színház-történeti Füzetek sorozata, megindították a Színházelméleti Füzeteket, amelyek egy megírandó magyar szin-